

JANA POHANIČOVÁ – PETER BUDAY: STOROČIE FEIGLEROVCOV. PRÍBEH BRATISLAVSKÝCH ARCHITEKTOV, STAVITEĽOV A STAVEBNÝCH PODNIKATEĽOV

Ludovít Hallon

Bratislava v 19. storočí, keď ešte bola známa ako Pressburg, Prešporok alebo Pozsony prešla zásadnými historickými zmenami sociálno-ekonomického, národno-politického, vedecko-technického a kultúrneho rázu. Od neskorého feudalizmu nastal historický prelom k modernej dobe. Na rozdiel od hektického vývoja v 20. storočí, zmeny postupovali pomaly a tak pokračovali až do vypuknutia prvej svetovej vojny. Preto sa tiež hovorí o dlhom 19. storočí. Protagonistami prevratných zmien na pôde starej Bratislavy boli predovšetkým osobnosti inonárodného, teda neslovenského pôvodu, najmä Nemci a Maďari. Napriek tomu, že aktivity a celoživotné dielo tunajších regionálnych elít často prekračovali nielen hranice mesta, ale aj Uhorska a celej monarchie, vzhľadom na svoj národnostný pôvod len ťažko prenikali do povedomia slovenskej spoločnosti aj do slovenskej historiografie. V ostatnom období sa darí prekonávať úzky, národnostne limitovaný pohľad na dejiny Slovenska a jeho regiónov. Z prítmnia dlhého 19. storočia nám vďaka tomu vystupujú doteraz málo známe pozoruhodné osobnosti, na ktoré môže byť súčasná slovenská spoločnosť právom hrdá. S menšími predsudkami sú prijímané najmä významné postavy kultúrnohistorického vývoja niekdajšej multinacionálnej Bratislavy a ďalších slovenských miest, osobitne predstavitelia architektúry a staveľstva. Historici architektúry sa ich prínosom v rôznych súvislostiach zaoberali aj v minulosti. Od deväťdesiatych rokov 20. storočia však pribúdajú monotematicky orientované práce o významných architektoch a staviteľoch Slovenska bez ohľadu na ich národnostný pôvod. Niektorých už súčasná slovenská spoločnosť a dnešná prevažne slovenská verejnosť Bratislavy prijala za svojich. Bezpochyby to platí o nemeckej rodine architektov, projektantov a staviteľov Feiglerovcov z Bratislavy či Prešporoku 19. storočia, ktorí sa stali súčasťou historickej pamäti Slovenska.

Dielo a kultúrny odkaz rodiny Feiglerovcov sú kultúrnej verejnosti na Slovensku a osobitne v Bratislave už pomerne známe. Podiel niekoľkých generácií tohto staveľského rodu na formovaní architektonickej podoby, ale aj kultúrnej atmosféry dnešného hlavného mesta Slovenska už zhodnotili viacerí autori v početných publikáciách, vo vedeckých štúdiách a v popularizačných článkoch. V rokoch 1998 a 2010 bol odkaz rodiny Feiglerovcov hodnotený z rôznych uhlov pohľadu aj na pôde monotematicky zameraných vedeckých konferencií, z ktorých vyšli vedecké zborníky. Samostatné monografické dielo o živote, tvorbe a spoločenských aktivitách Feiglerovcov však doteraz v slovenskej literatúre chýbalo. Na túto náročnú úlohu sa podujala popredná historička architektúry 19. storočia prof. Jana Pohaničová v spolupráci s historikom umenia a odborníkom na ochranu pamiatok Dr. Petrom Budayom. V roku 2015 vydali reprezentatívnu monografiu, ktorá je prvým pokusom zachytiť celú genézu života a najmä tvorbu rodinného klanu staviteľov Feiglerovcov, respektíve ich bratislavskej vetvy v 18. až 20. storočí. Autori však zamerali hlavnú pozornosť na tri kľúčové generácie rodiny pôsobiace v Bratislave od začiatku 19. storočia do tridsiatych rokov 20. storočia, ktoré v meste zanechali najhlbšiu stopu.

Pre autorku Janu Pohaničovú je sledovaná monografia zavŕšením dlhoročnej vedeckej práce na dejinách tvorby Feiglerovcov. Danej téme venovala pozornosť v početných monografiách a štúdiách, ktoré vydala sama alebo v spoluautorstve. Niektoré líčia tému v určitých súvislostiach a viaceré aj monotematicky. Podobne aj mladý historik umenia Peter Buday už mohol nadviazať na niekoľko vlastných prác, relevantných k téme monografie. Autori zároveň využili široké spektrum produkcie rôznych ďalších autorov k dejinám rodiny Feiglerovcov, ako aj k vývoju architektúry, staveľstva a iných oblastí života spoločnosti na

Jana Pohaničová – Peter Buday: **Storočie Feiglerovcov. Príbeh bratislavských architektov, staviteľov a stavebných podnikateľov.** Bratislava, Trio Publishing 2016. 160 s. ISBN: 978-80-81700-24-8

území súčasnej Bratislavy, Slovenska a celej habsburskej monarchie v 19. storočí. Autori sa opierali o staršie práce odborníkov na dielo Feiglerovcov, na dejiny umenia a architektúry a na históriu Bratislavy, ako boli napríklad T. Ortvy, G. Leweke-Weyde alebo F. Szántó, ako aj o novšie práce podobného rázu z druhej polovice 20. storočia, napríklad od D. Komárka a A. Szönyiho a zároveň o najnovšie práce s predmetnou tematikou od Z. Labudovej, V. Obuchovej, Z. Ševčíkovej, E. Lukáčovej, D. Bořutovej, K. Beňovej, Š. Holčíka a iných. Veľkým prínosom pre monografiu bolo čerpanie informácií z najnovšieho výskumu maďarských historikov o doteraz málo známej ostrihomskej vetve Feiglerovcov a o jej väzbách na bratislavskú vetvu rodiny (B. Szalay – K. Szalay). Početné ďalšie monografie a štúdie poslúžili autorom na zhodnotenie súvislostí hlavnej témy s hospodárskym, technickým,

politickým, kultúrnym, cirkevným a národnostným vývojom v sledovanom období. Poznanky z rozsiahlej literatúry boli doplnené informáciami z pôvodného pramenného výskumu autorov v archívoch a v dobových periodikách. Jana Pohaničová a Peter Buday čerpali najmä z fondov Archívu mesta Bratislavy, kde sa nachádza aj pozostalosť Feiglerovcov, ako aj z iných centrálnych, regionálnych, rezortných a cirkevných archívov na Slovensku a v Maďarsku.

Z uvedeného vyplýva, že sledovaná monografia v širokom zábere sumarizuje doterajší stav bádania o živote a diele Feiglerovcov a zároveň prináša množstvo nových, často prekvapivých poznatkov z pôvodného pramenného výskumu. Okrem bohatej matérie zaujme aj precízne stanovený metodologický prístup autorskej dvojice, najmä Jany Pohaničovej, ktorá patrí medzi významných teoretikov architektúry. Potom čo autori v úvodnej kapitole predstavujú rodinu Feiglerovcov s jej rodostromom a hlavnými vetvami, na začiatku druhej kapitoly objasňujú čitateľovi postupy spracovania témy. Z vnútornej štruktúry metodologického uchopenia problematiky vychádza koncepcia jednotlivých kapitol a podkapitol monografie. Jana Pohaničová tu vymedzuje hlavné fenomény, ktoré ovplyvňovali, charakterizovali a formovali genézu života a tvorby Feiglerovcov. Konkrétne poukázala na vývoj školenia a premeny kvalifikácie staviteľov a architektov v sledovanom období, na typologickú rozmanitosť a štýlovú pestrosť stavebníctva a architektúry v 19. storočí, na vplyv historizmu a určitej konzervatívnosti architektonického prostredia v protiklade s prenikaním nových foriem a výtvarných nastupujúcej industriálnej éry s jej novými stavebnými materiálmi a postupmi, ako aj na prepojenie architektonickej a projekčnej tvorby so stavebným podnikaním a na interakciu medzi architektom a objednávateľom stavby, ktorá motivuje nástup nových trendov. Všetky uvedené fenomény, hodnotené v jednotlivých častiach monografie, autori skúmali na pozadí celkového vývoja architektúry a umenia a na pozadí dejín habsburskej monarchie, Uhorska a starej Bratislavy v konotácii s dobovými hospodársko-politickými, technologickými, sociálnymi, kultúrnymi a duchovnými súvislosťami dlhého 19. storočia. Výsledkom daného metodologického prístupu je bohatá členitosť a viacvrstevnosť obsahu monografie,

keď autori paralelne sledujú genézu spomínaných fenoménov na pozadí širších historických procesov vo vzťahu k rodine a tvorbe Feiglerovcov.

Osobitnú úlohu v monografii má obraz mesta Bratislavy, teda starého Prešporka v historických premenách počas 19. storočia a vzájomný obojstranný vplyv vývoja mesta a tvorby Feiglerovcov. Autori líčia postavenie mesta na pomedzí metropoly a provinčného centra. Práve počas pôsobenia Feiglerovcov sa Bratislava zmenila z korunovačného mesta a sídla snemu na regionálne centrum stolice a župy. Zatiaľ čo v prvej polovici 19. storočia bola de iure hlavným mestom Uhorska, v druhej polovici storočia vystúpil do popredia jej význam ako hospodárskeho centra, najmä rozvoja priemyslu, infraštruktúry, bankovníctva a obchodu. Ostala však aj dôležitým strediskom politického, kultúrneho a spoločenského života. Z mesta neskorého feudalizmu sa po revolúcii 1848 – 1849 a po nástupe priemyselnej revolúcie zmenila na moderné industriálne mesto, čo našlo svoj odraz v premenách architektúry, stavebníctva a urbanizmu. Prichádzali nové štýly, nové typy stavieb a materiálov. Rodinu Feiglerovcov, podobne ako ďalších architektov a stavebných podnikateľov starej Bratislavy tieto premeny ovplyvňovali a súčasne ich spoluvytvárali. Boli teda objektom aj subjektom historických zmien a vývoja architektúry na pôde mesta. Autori sa potom mohli doslovne vyjadriť, že obsahom ich monografie sledujú príbeh dejín architektúry na Slovensku v 19. storočí prostredníctvom jej tvorcov.

Na základe vytýčených metodologických premís Jana Pohaničová a Peter Buday koncipujú tri kapitoly a viaceré podkapitoly monografie, pričom kombinujú tematický a chronologický prístup. To znamená, že každý segment života a tvorby Feiglerovcov, podávaný v širších súvislostiach, sledujú počas celej genézy niekoľkých generácií rodiny od začiatku 19. storočia do tridsiatych rokov 20. storočia. Začínajú prehľadom genealógie rodiny a životných osudov jej hlavných protagonistov. S využitím starších aj nových poznatkov približujú vývoj bratislavskej vetvy Feiglerovcov od najstarších známych koreňov s hlavným zameraním na odnož staviteľov a architektov, ktorá je kľúčovou témou monografie. Prvých Feiglerovcov nachádzajú v Bratislave už na konci 17. storočia. Zakladateľom

rodu mal byť Martin Feigler (okolo 1669 – 1752) a prvým staviteľom jeden z jeho synov Franz Feigler (1733 – 1806), ktorý sa údajne zúčastnil na tereziánskej prestavbe Bratislavského hradu. Od neho sa odvíjala stavebná línia rodu pôsobiaca v 19. storočí a na začiatku 20. storočia, ktorú reprezentovali Ignatz Feigler st. (1791 – 1847), Ignatz Feigler ml. (1820 – 1894), jeho bratia Franz (1822 – 1885) a Karl (1824 – 1896) a jeho synovec Alexander Feigler (1856 – 1932), syn Franza Feiglera. Bratislavská vetva mala aj ďalšie línie, orientované iným profesionálnym smerom. V životopisoch, ako aj pri analýze tvorby členov rodiny dávajú autori veľký dôraz na verejnú angažovanosť a spolkovú činnosť Feiglerovcov. Boli aktívnymi členmi celého spektra dobových spolkov, korporácií či komisií umeleckého, charitatívneho, hospodárskeho a iného rázu. Zaujímavé sú aj informácie o ostrihomskej vetve staviteľov Feiglerovcov, ktorá sa od bratislavskej vetvy oddelila niekedy na prelome 18. a 19. storočia. Obidve vetvy aj po oddelení udržovali rodinné i pracovné kontakty. Všetky časti monografie sú okrem Feiglerovcov a ich rodinných príslušníkov zaľudnené množstvom ďalších popredných a menej známych postáv nielen z oblasti architektúry a stavebníctva, ale aj z iných sfér života spoločnosti 19. storočia od panovníkov až po osobnosti starého Prešporka. Viaceré postavy autori približujú formou osobitných biografických medailónov.

Už v prvej kapitole o živote členov stavebníckej línie Feiglerovcov autori naznačili význam ich profesionálnej prípravy a štúdiá. K danej problematike sa podrobnejšie vyjadrili v druhej kapitole, kde na príklade Feiglerovcov načrtli premeny výučby staviteľov a neskôr architektov od murárskych a kamenárskych cechov cez odborné školy až po umelecké akadémie a vysoké technické školy. Zatiaľ čo prvý z rodu staviteľov Franz Feigler sa iba vyučil murárskemu remeslu, Ignatz st. a Ignatz ml. už pridali k cechovým murárskym a kamenárskym skúškam aj štúdium architektúry na akadémii vo Viedni a Ignatz ml. aj na akadémii v Mníchove. Bratia Ignatza ml. Franz a Karl študovali na polytechnike a akadémii vo Viedni a v Mníchove. Najmladší zo stavebníckej línie Alexander absolvoval architektonické štúdiá v Budapešti, vo Viedni, v Mníchove, Berlíne a v Paríži. Neodmysliteľnou súčasťou odbornej prípravy až do

polovice 19. storočia boli vandrovky. V nasledujúcich desaťročiach sa zmenili na odborné stáže. Počas štúdií na prestížnych školách sa Feiglerovci zásluhou významných odborníkov, ako boli Jozef Kornhäusel, Friedrich von Gärtner alebo Theophil Hansen oboznámili s najnovšími trendmi v architektúre, staviteľstve a umení. Po návrate do Bratislavy sprostredkovali transfer nových smerov, postupov a materiálov do architektonického vývoja mesta. Značne ovplyvnili aj smerovanie architektúry v celom regióne a v Uhorsku. Projekčná tvorba a staviteľská prax troch generácií Feiglerovcov prešla v 19. storočí od neskorého baroka cez klasicizmus, nemecký Rundbogenstil, romantický historizmus, eklekticismus až na prah moderny a k industriálnym stavbám. Feiglerovci nové štýly a postupy nielen preberali, ale pokúšali sa ich aj ďalej rozvíjať a vytvárať ich miestnu špecifickú podobu. Úspechy staviteľského rodu v dlhej historickej perspektíve spočívali aj v tom, že jeho predstavitelia dokázali prepojiť architektonickú tvorbu projektov s podnikateľskou stavebnou činnosťou, teda s praktickou realizáciou navrhovaných stavieb.

Tretia kapitola monografie mapuje hlavné oblasti tvorby Feiglerovcov podľa architektonických štýlov a typológie stavieb. Autori už v predchádzajúcich častiach zdôraznili, že diapazón štýlov a typov stavieb pretavených cez projekčné a podnikateľské aktivity Feiglerovcov bol veľmi pestrý. Tretia kapitola uvedenú skutočnosť jednoznačne potvrdzuje. Bratislavčan alebo iný čitateľ oboznámený s architektúrou starej Bratislavy sa postupne dozvedá, že podstatná časť všeobecne známych historických a industriálnych stavieb v centre mesta pochádza práve z dielne Feiglerovcov. Aj pre zasvätených čitateľov je prekvapivé, že aktivity rodinného klanu sa neobmedzovali len na Bratislavu a okolie, ale zasiahli aj iné regióny Uhorska. Podiel jednotlivých členov rodiny na spoločnom diele historického významu však bol rôzny. Podľa interpretácie autorov možno usudzovať, že podiel troch generácií opisoval určitú sínusoidu. Dielo staviteľského rodu začal a rozvinul Ignatz Feigler st., tvorba kulminovala aktivitami Ignatza Feiglera ml., zatiaľ čo bratia Franz a Karl boli jeho epigónmi a dielo doznievalo stavbami Alexandra Feiglera, tvorcu industriálnej architektúry. Nádejou do budúcnosti mal byť Alexandrov syn Franz, absolvent

vysokéj technickej školy v Mníchove, ktorý však predčasne zomrel.

Tretia kapitola sa začína rozsiahlym obrazom diela Feiglerovcov v oblasti sakrálnej a sepulkválnej architektúry. Hlavný podiel na stavbách uvedeného rázu mali dvaja Ignatovia, ale niektorými dielami prispeli aj Franz a Alexander, ktorý dokončoval diela starších členov rodiny. Sakrálna tvorba Feiglerovcov odrážala atmosféru trojjazyčnej a konfesionálne tolerantnej Bratislavy 19. storočia. Zahŕňala sakrálne objekty rímskokatolíckej, evanjelickej, gréckokatolíckej aj židovskej konfesie. Feiglerovci realizovali sledované diela ako projektanti a stavitelia v spolupráci s ďalšími architektmi, umelcami a stavebnými firmami, podobne ako v prípade iných typov stavieb (napr. firma Kittler & Gratzl, stavitelia Ludwig Eremit, Anton Durvay, rodiny umeleckých remeselníkov Rumpelmayerovcov, Sprinzlovcov, Hubertovcov, Martonovcov). Feiglerovci zároveň spolupracovali s poprednými osobnosťami spoločenského, cirkevného a kultúrneho života, ktorí stavby organizovali a financovali. Vystupovali aj v úlohe mecénov. Ignatz st. bol tvorcom sakrálnych objektov neskorobarokového a klasicistického štýlu. Medzi jeho najstaršie diela patrila Kaplnka Panny Márie Snežnej na bratislavskej kalvárii. K ďalším prácam náležala fasáda gotickej Kaplnky sv. Kataríny na Michalskej ulici v klasicistickom štýle. Najvýznamnejšou bratislavskou stavbou Ignatza st. však bol kostol a špitál sv. Antona, vybudovaný pod egidou samotného panovníka Ferdinanda V. Komplex z prelomu dvadsiatych a tridsiatych rokov 19. storočia v nasledujúcom období dotvárali. Prestavbu na konci 19. storočia viedol Alexander Feigler. Najrozsiahlejšie dielo sakrálnej a sepulkválnej architektúry zanechal Ignatz ml. pod vplyvom Rundbogenstilu, historizmu a eklekticismu. Z jeho prvých diel autori poukazujú na kostol, kláštor a bazár kapucínov v Bratislave. Vyzdvihujú tiež objekty na bratislavských cintorínoch, najmä Kaplnku sv. Ondreja na Ondrejskom cintoríne a rozlúčkovú kaplnku na evanjelickej cintoríne pri Kozej bráne. V súčasnosti už neexistujúcim dielom bola historizujúca ortodoxná synagóga v Podhradí, kde projektant využil aj moderný stavebný prvok liatinových stĺpov. Ignatz ml. prekročil aj hranice Bratislavy. Zúčastnil sa na prestavbe Kostola sv. Štefana v Modre a na ďalších sakrálnych stavbách

v Pécsi a Ostrihome. K tvorbe Feiglerovcov v sledovanom segmente architektúry prispel tiež brat Ignatza ml. Franz náhrobkami, ako bol napríklad prvý náhrobok Ľudovíta Štúra v Modre a inými kamenárskymi prácami a najmä Alexander Feigler stavbou v minulosti zničenej, ale všeobecne známej neologickej synagógy na Rybnom námestí v Bratislave.

Ďalšou oblasťou aktivít rodiny Feiglerovcov bola projekčná príprava a výstavba obytných domov. Autori sledovanú oblasť tvorby hodnotia v podkapitole s príznačným názvom *Od mestského paláca k nájomnému domu*. Architektúra obytných objektov zahrnovala totiž mestské paláce, prímestské vily, ako aj nájomné domy pavlačového typu nastupujúcej industriálnej éry, budované pre strednú vrstvu. Okrem dvojice otca a syna Ignatza st. a Ignatza ml. tvorili obytné domy významnú časť návrhov a stavebnej podnikateľskej činnosti Alexandra Feiglera a do značnej miery aj Karla Feiglera. Podobne ako sakrálne stavby aj obytné domy prekonal v 19. storočí veľký oblúk vývoja štýlov a stavebných postupov. Spočiatku prevažoval klasicizmus, neskôr historizujúce štýly vrátane romantizujúceho Rundbogenstilu a nastupujúci eklekticismus. Podkapitola hovorí, že Ignatz st. sa venoval prestavbe starších objektov a výstavbe nových obytných domov a palácov v historickom jadre Bratislavy. Na Michalskej ulici pod jeho vedením prestavali pôvodne gotický objekt podnikateľa Wimmera. Na Hviezdoslavovom námestí (bývalá Promenáda) navrhol a zrejme aj postavil niekoľko honosných obytných domov, napríklad Kernov dom. Jeho dielom boli tiež klasicistické nájomné domy podľa viedenského vzoru na Suchom mýte a na súčasnom Námestí SNP, neskôr však asanované a objekt prvého peňažného ústavu na Slovensku Prvej sporivej banky na Laurinskej ulici s nájomnými bytmi. Z palácovej tvorby vyniká palác Motešických v strohom klasicistickom štýle na dnešnej Gorkého a Laurinskej ulici a účasť Ignatza st. na prestavbe kaštiela grófa E. Zichyho-Ferraris v Rusovciach v neogotickom štýle podľa návrhov architekta F. Beera. V spolupráci so synom Ignatzom ml. navrhli a postavili súbor nájomných domov s historizujúcimi architektonickými prvkami na súčasnom Rázusovom nábřeží. Domy asanovali pri stavbe Mosta SNP.

Zaslúženú pozornosť venujú autori aj ďalším obytným stavbám Ignatza ml., ktorý

v druhej polovici 19. storočia projektoval a viedol stavbu nájomných domov v Bratislave na Panenskej ulici, Konventnej ulici, Kozej ulici, súčasnej Podjavorinskej ulici alebo v iných častiach mesta, napríklad na Lazaretskej ulici. Autori vyzdvihujú dom barónky Nyáryovej na Kozej alebo aj vlastný dom Ignatza ml. na Konvetnej ulici. K jeho prvým palácovým stavbám patrila dom v neskoroklasicistickom štýle pre župana a miestodržiteľa Jozefa von Nestera na Hviezdoslavovom námestí (v súčasnosti nemecké vyslanectvo). K vrcholným dielam náležia palácové stavby na Štúrovom námestí, konkrétne neorenesančný palác Dessewffyovcov a rozsiahle ranoeklektické nájomné domy Esterházyho (Berlinka) a Lafranconyho (ministerstvo životného prostredia). Významným dielom je tiež palác v štýle romantickej talianskej vily navrhnutý pre vinárskeho podnikateľa J. von Palugyaya, postavený neďaleko stanice prvej parnej železnice. Synovec Ignatza ml. Alexander budoval ako moderný stavebný podnikateľ Bratislavy reprezentatívne obytné budovy, mestské vily aj menej honosné nájomné pavlačové domy v epicentrách dobového stavebného boomu z prelomu 19. a 20. storočia na súčasnej Štefánikovej ulici, na Palisádach a v prilahlých uliciach, na súčasnej Štúrovej ulici, ako aj v iných lokalitách širšieho centra mesta. Išlo prevažne o stavby v štýle eklektizmu. Autori zdôrazňujú, že Alexander staval domy pre rôznorodú klientelu z vyšších aristokratických vrstiev, napríklad pre grófkú I. Erdödyovú (budova kaviarne Štefánka), ale aj pre klientov zo strednej podnikateľskej triedy, ako bol známy mäsiarsky podnikateľ J. Manderla (dom na Medenej ulici 24) alebo majiteľ tehelne S. Reidner (dom na Štúrovej ulici 9). Alexander patrila medzi prvých podnikateľov budujúcich nájomné domy ako investíciu do budúcnosti (napr. na súčasnej Štefanovičovej a Čajkovského ulici). Do výstavby obytných domov zasiahol aj Karl Feigler. Jeho aktivity však ostali obmedzené na okrajové, menej lukratívne lokality mesta.

Jana Pohaničová a Peter Buday v osobitnej podkapitole vyzdvihli prínos Feiglerovských stavieb verejnoprospešného rázu, ako špitály, nemocnice, školy, kasárne alebo sídla úradov samosprávy. Okrem už spomínanej budovy Špitála sv. Ladislava mali Feiglerovci podiel aj na výstavbe ďalších zdravotníckych a charitatívnych zariadení. Svojho času najmodernejším zdravotníckym zariadením v Uhorsku

bola krajinská nemocnica v bratislavskej štvrti Blumental, projektovaná a vybudovaná Ignatzom Feiglerom ml. na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov 19. storočia pod vplyvom nemeckého Rundbogenstilu (v súčasnosti Štátna nemocnica). Komplex nemocnice bol moderný aj využitím progresívnych konštrukčných prvkov, najmä oceľových konštrukcií a využitím parného pohonu. Ignatz ml. participoval aj na projektoch a realizácii školských budov, konkrétne školy pre pôrodné asistentky na Zochovej ulici, moderne riešenej Csákyho katolíckej základnej školy na dnešnej Jesenského ulici a učiteľského ústavu uršulínok v Trnave. Autori poznamenávajú, že stavebné riešenie školských objektov dokázal pružne prispôbiť špecifickému účelu. Na začiatku 20. storočia Alexander Feigler stavebne upravil školu pre firmu Dynamit Nobel v eklektickom štýle. Ako vrcholnú ukážku administratívnej prevádzkovej budovy na účely verejnej správy autori predstavujú klasicistický župný dom v Bratislave zo štyridsiatych rokov 19. storočia, kde figuroval Ignatz Feigler st. v projekčnej aj stavebnej fáze realizácie. Ignatz ml. bol autorom ďalšej budovy verejnej správy radnice vo Svätom Jure, ktorá vznikla neogotickou prestavbou staršej Zichyovskej kúrie. Medzi stavbami verejnoprospešného rázu z dielne Ignatza ml. autori uvádzajú tiež hotel U zeleného stromu, projekt neoklasicistických kasární alebo klzisko na Palisádach.

Charakteristickým fenoménom architektúry 19. storočia bolo hľadanie inšpirácií v architektonických štýloch predchádzajúcich období, čo tvorilo aj pevnú súčasť tvorby Feiglerovcov. S uvedenými trendmi súvisel rastúci záujem o historické pamiatky a pokusy o ich ochranu a rekonštrukciu. Predmetné otázky sú obsahom ďalšej samostatnej podkapitoly monografie. Autori sa pokúšajú objasniť vzťah Feiglerovcov k historickým pamiatkam a možnostiam ich renovácie. Konštatujú, že členovia staviteľského rodu ako nositelia cechových tradícií si uvedomovali hodnotu architektúry starej Bratislavy a svoje projekty vkladali do jej zástavby citlivo a bez rušivých momentov. Súčasťou ich bohatej verejnej a spolkovéj činnosti bola aj ochrana pamiatok, napríklad formou členstva v Spolku pre reštaurovanie Dómu sv. Martina. Filozofia ochrany a renovácie pamiatok však zodpovedala dobovým, často veľmi kontroverzným

prístupom. Ignatz Feigler st. sa zúčastnil na neogotickej rekonštrukcii veže bratislavského Dómu zo štyridsiatych rokov 19. storočia, ktorá vyvolala protichodné reakcie. Ignatz ml. bol autorom návrhu neogotickej prestavby štýlovo rôznorodých objektov bratislavskej radnice, ktorý ostal v ideovej rovine. Podľa jeho projektu však postavili v komplexe radnice radnú sieň, asanovanú ešte pred rokom 1914. Feiglerovci sa ako členovia osobitnej komisie stotožnili aj s výmenou poškodenej gotickej veže františkánskeho kostola v Bratislave za neogotickú repliku. Podľa autorov je možné, že sa Feiglerovci ohľadne sanácie a renovácie pamiatok zachovali v niektorých prípadoch vyslovene pragmaticky v zmysle podnikateľských záujmov, napríklad v otázke sanácie tereziánskej sýpky na súčasnom Námestí Ľudovíta Štúra, ktorú nahradila eklektická stavba mestského kasína, čiže Reduty.

Feiglerovci prekročili aj prah modernej industriálnej éry novými typmi stavieb priemyslu a novodobej infraštruktúry pri využití úplne nových postupov a materiálov. Dokázali prepojiť technický účel stavby s nárokmi na jej estetické kvality, čím sa úspešne zapojili do hľadania nového štýlu industriálnej architektúry. Zároveň tvorivo aplikovali nové materiály, najmä liatinové nosníky, betón, oceľové a železobetónové konštrukcie. Do hľadania nového štýlu sa zapojili príslušníci staršej a strednej generácie Feiglerovcov – Ignatz st., Ignatz ml. a Karl, ale najmä ich nasledovník Alexander Feigler. Autori monografie venovali tomuto novému segmentu diela Feiglerovcov osobitnú pozornosť na značne veľkej ploche a problematiku zasadili do širších súvislostí hospodársko-politického a technického vývoja. Medzi najstaršie industriálne stavby na území súčasného Slovenska sa podľa nich radí Stanica konskej železnice v neskoroklasicistickom štýle Ignatza Feiglera st. z tridsiatych rokov 19. storočia na Krížnej ulici v Bratislave. Objekt ostal zachovaný len šťastným riadením osudu, lebo práve industriálne stavby Feiglerovcov sa stali najväčšou obeťou socialistickej a následne developerskej prestavby Bratislavy. Po rozšírení parnej traktie vybudovali v sedemdesiatych rokoch 19. storočia komplex novej železničnej stanice na mieste dnešného bratislavského hlavného nádražia, zrejme podľa projektov Ignatza Feiglera ml. Z technických prvkov tu využili liatinové stĺpy na nástupištiach. Ignatz ml. vstúpil

medzi prvými aj do projekčnej tvorby priemyselných podnikov Bratislavy. Na začiatku sedemdesiatych rokov 19. storočia projektoval najstaršie objekty Rothovej muničnej továrne (Patrónky) a chemických závodov Dynamit Nobel v strohej utilitárnej realizácii. Priekopníkom industriálnej architektúry bol tiež Karl Feigler, ktorý sa podieľal na projektoch mestskej plynárne s neogotickými stavebnými prvkami. Podľa monografie mal byť spolu s Ignatzom ml. aj autorom komplexu najväčšieho pivovaru na Slovensku – bratov Steinovcov v Bratislave.

Architektúrou a stavebnou realizáciou výrobných priemyselných podnikov sa však zaoberal predovšetkým Alexander Feigler. Vzhľadom na charakter stavebných aktivít práve on v najširšom meradle zavádzal nové postupy a materiály v spolupráci s inými progresívnymi podnikateľmi a firmami, ako bol podnik Pittel & Brausewetter, známy priekopník betónového staviteľstva na pôde celej monarchie. Na prelome 19. a 20. storočia Alexander aplikoval železobetónové a iné moderné konštrukčné prvky v projektoch viacerých priemyselných závodov Bratislavy, napríklad Továrne na káble, čokoládovne bratov Stollwerckovcov, ako aj pri stavbe remízy mestskej elektrickej železnice. V spolupráci s firmou Pittel & Brausewetter navrhol a budoval historizujúce objekty bratislavského vodárenského podniku na dunajskom ostrove Sihot' a v Karlovej Vsi.

Záverečná časť tretej kapitoly a súčasne aj celej monografie predstavuje Feiglerovcov ako stavebných podnikateľov, ktorí sa dokázali v Bratislave 19. storočia, ale aj v iných častiach Uhorska presadiť napriek ostrej konkurencii ďalších veľmi schopných stavebných podnikateľov a firiem. Jana Pohaničová a Peter Buday hodnotia podnikateľskú činnosť Feiglerovcov na príklade viacerých stavieb. Medzi nimi figurujú predtým len okrajovo spomínané významné diela s podielom Feiglerovcov, predovšetkým neorománska Bazilika Nanebovzatia Panny Márie v bratislavskej časti Blumental, prestavba mestského divadla, v súčasnosti Slovenského národného divadla, podľa projektov F. Fellnera a H. Helmera, ako aj stavba evanjelickej nemocnice na Palisádach zo začiatku 20. storočia, ktorá svojím novátorským štýlom znamenala, povedané slovami architekta J. Balána, most k moderne. Zatiaľ čo na blumentalskej bazilike participoval Ignatz Feigler ml., na

mestskom divadle sa podieľal spolu so synovcom Alexandrom, ktorý bol zároveň tvorcom novátorskej podoby evanjelickej nemocnice. Autori uvádzajú rôznorodé typy stavieb vrátane prác Ignatza ml. v Ostrihome ako príklad všestrannosti a veľkého záberu podnikateľských aktivít Feiglerovcov. Podkapitolu a celú monografiu uzatvárajú obrazom vývoja po roku 1918, keď sa firma Alexandra Feiglera musela prispôsobiť úplne novým podmienkam a nastupujúcej konkurencii českých firiem. Epilógom monografie sú údaje o formálnej existencii rodinnej firmy po smrti Alexandra v roku 1932 pod vedením architekta K. Prucknera a jej úplný zánik po roku 1945.

Priekopnícka monografia Jany Pohaničovej a Petra Budaya o živote a diele staviteľského rodu Feiglerovcov zaujme svojím obsahom, ale aj pútavým štýlom odborníka na architektúru, historika aj laickú verejnosť. Tomuto dielu ťažko možno niečo vytknúť. Možno len zopár drobností, ktoré v konečnom dôsledku ani nestoja za uvedenie. Kniha vtiahne čitateľa do atmosféry dlhého 19. storočia a s úžasom odhaľuje obrovský rozsah a hĺbku diela rodiny Feiglerovcov, ktorá po tri generácie vytvárala genius loci starého Prešporka a súčasnej Bratislavy. O to bolestnejšie čitateľ vníma deštruktívnu činnosť nových generácií otcov a obyvateľov Bratislavy, ktorí prichádzali do mesta po roku 1918. Napriek systematickému ničeniu diela Feiglerovcov v ostatných desaťročiach, predsa stále máme na ich odkaze čo obdivovať.